

ΗΝΙΣ ΗΚΕΣΤΑΣ

Αἱ δύο αὐται λέξεις φέρονται ὁμοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ μόνον παρ' Ὀμήρῳ, ἐν μοναδικῷ κατ' οὐσίαν χωρίῳ τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Ἑλενος, « οἰωνοπόλων δ' ἄριστος », ὑπέδειξεν ἐν ὥρᾳ κρισίμου μάχης εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἑκτορα νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει τῆς Τροίας μητέρα αὐτῶν Ἑκάβην σύστασιν μεγίστης ἱκεσίας πρὸς τὴν « γλαυκῶπιν » Ἀθηναῖν, ἵνα κρατηθῇ μακρὰν τῆς πόλεως ὁ ἄκρως ἐπικίνδυνος Διομήδης. Ἡ βασιλίσσα τῶν Τρώων ἔπρεπε νὰ θέσῃ ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς θεᾶς (Ἰλ. Ζ 90 κ.ἐξ.) « πέπλον, ὃς οἱ δοκέει χαριέστατος ἢ δὲ μέγιστος | εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ καὶ οἱ πολλοὶ φίλιτος αὐτῇ », οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ (αὐτ. 93 κ.ἐξ.) « καὶ οἱ ὑποσχέσθαι δυοκαίδεκα βοῦς ἐνὶ νηφ' ἥνις ἡκέστας ἱερεύσεμεν ».

Ἡ σύστασις κατ' ἀμφοτέρα ταῦτα, τὴν προσφορὰν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν προσφορᾶς, ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος πρὸς τὴν Ἑκάβην, μεταβεβλημένη πῶς λεκτικῶς κατὰ τὸ πρῶτον μέρος, αὐτολεξεῖ δὲ κατὰ τὸ δεύτερον (αὐτ. 274 κ.ἐξ.), καὶ ἀναφερομένη εἰς τὴν Ἀθηναῖν « τὴν ἀγέλειν ». Βραχὺ περαιτέρω πραγματοποιεῖται ἡ ἱκεσία ὑπὸ τῆς Ἑκάβης καὶ πολλῶν « γεραιῶν », γίνεται δὲ ἢ τε προσφορὰ καὶ ἡ ὑπόσχεσις ὑπὸ τῆς Θεανοῦς, ἱερείας τῆς Ἀθηναῖς, ἡ ὑπόσχεσις δὲ εἰς εὐθύν, μεταβεβλημένον, ὡς φυσικόν, λόγον (αὐτ. 308 κ.ἐξ.) : « ὅφρα τοι αὐτίκα νῦν δυοκαίδεκα βοῦς ἐνὶ νηφ' ἥνις ἡκέστας ἱερεύσομεν »¹. Προσθετέον ὅτι ἡ ἱέρεια δὲν παριστᾶται ὡς παρθένος, ἀλλὰ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, ἡ θεὰ δ' ἐνταῦθα εἶναι ἡ Παλλὰς Ἀθηναῖ. Ἡ ἐντέλεια τῆς περὶ ἧς ἡ ὑπόσχεσις θυσίας ὑποδηλοῦται ἐκ τοῦ καὶ εἰς τὰ τρία χωρία « ἱερεύειν » ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τοῦ θύειν, εἰς τὸ τρίτον δὲ κατὰ συνάφειαν πρὸς τὸ « ἡρᾶτο » (Ζ 304).

Ἡ δευτέρα τῶν δύο ἀνωτέρω λέξεων « ἥνις ἡκέστας » δὲν ἀπαντᾶται ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἡ πρώτη εὗρηται καθ' ἐνικὸν ἀλλαχοῦ παρ' Ὀμήρῳ καὶ παρὰ μεταγενεστέρῳ ἑποποιῷ, τῷ Ἀπολλωνίῳ τῷ Ροδίῳ. Ὁ Διομήδης εἰς τὴν

1. Ὡς γνωστόν, παρ' Ὀμήρῳ ὁ ἱερεύς, κυριολεκτικῶς ὁ θύτης, ὁ καθιστῶν τὴν προσφορὰν τοῦ θύματος ἀποδεκτὴν ὑπὸ τῶν θεῶν, εἶναι ἐπίσης ὁ ἀρητήρ, ὁ προσφέρων τὴν ἀράν, τὴν εὐχὴν ἐκ μέρους τῶν δεομένων.

Ἰλιάδα ἐπικαλεῖται κατὰ τὴν μάχην τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν καὶ ἐπιφέρει (K 292 κ.ἐξ.):

« σοὶ δ' αὖ ἐγὼ ῥέξω βοῦν ἦνιν εὐρυμέτωπον,
ἀδμήτην, ἦν οὐ πῶ ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνὴρ ».

Οἱ δύο οὗτοι στίχοι μετὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ἀνευρίσκονται αὐτολεξεῖ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν αὐτὴν θεάν, τὴν Παλλᾶδα Ἀθηνᾶν, τίθενται δ' ἐκεῖ εἰς τὸ στόμα τοῦ Νέστορος εἰς Πύλον, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μετὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Τηλεμάχου ἀποχωρήσεως τῆς θεᾶς, μεταμορφωθείσης εἰς φήνην. Ὁ Νέστωρ ἐπικαλεῖται τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἰδίαν οἰκογένειαν, ἐφεξῆς δ' ὑπὸ σιγχεῖται (Ὀδ. Γ 382 κ.ἐξ.) ὅτι καὶ εἰς τὸ παρατεθὲν δίστιχον. Κατὰ ταῦτα, εἶναι δύσκολον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα δύο αὐτοτελεῖ χωρία, ἐν οἷς ἡ λ. ἦνις¹. Ὁ Ἀπὸ πᾶν ὧν νιος ὁ Ρόδιος ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ χρυσομάλλου δέρατος λέγει (Δ', 174 κ.ἐξ., Seaton):

« ὄσση δὲ ῥινὸς βοὸς ἦνιος ἢ ἐλάφοιο
γίγνεται, ἦν τ' ἀγρῶσται ἀχαινέην καλέουσιν,
τόσσον ἔην πάντη χρύσειον ἐφύπερθεν ἄωτον ».

Οὔτε ἡ ἐτυμολογία οὔτε ἡ σημασία τῶν δύο τούτων λέξεων εἶναι ἀσφαλῆς.

Ἡ λ. ἦνις, παρὰ τοῖς παλαιοῖς συνάπτεται πρὸς τὸ ἔνος (= ὁ τοῦ λήξαντος ἔτους), σημαίνουσα τὸν ἔχοντα ἡλικίαν ἐνὸς ἔτους², ἀμφοτέρω δὲ ταῦτα, ἢ τε ἐτυμολογία καὶ ἡ σημασία, θεωροῦνται καὶ σήμερον ὡς δυνατά³, προσφέρονται δὲ ὡς ἰσχυρότερα ἄλλων, ὡς εἶναι τὰ κατὰ συνάφειαν πρὸς τὰ λατ. *iu-venens*, *iu-venis* (= νεαρός) ἢ πρὸς τὸ ὁμηρικὸν ἐπίσης (Ἰλ. Π 408 κ. ἄλλαχ.) ἦν-οψ (= στίλβων)⁴. Ἡ σημασία δὲ τοῦ ἔχοντος ἡλικίαν ἐνὸς ἔτους ἐπὶ κτήνη, ἢ σταθερῶς ἐν τοῖς εἰς Ὀμηρον σχολίοις ἀπαντῶσα, ἀναγνωρίζεται ὑπὸ δοκίμων νεωτέρων γραμματικῶν, ἐν οἷς ὁ P. Chantraine, ὁ A. Meillet καὶ ὁ J. Vendryes, ὡς ἀποδεκτὴ⁵.

1. Κατὰ τὸν W. Leaf, τὸν ἐξαίρετον σχολιαστὴν τῆς Ἰλιάδος (βλ. ἔκδοσιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς Ἰλιάδος, K 292-4, ἐρμην. σημ.), οἱ τρεῖς οὗτοι στίχοι πιθανῶς ἀνήκον ἀρχικῶς εἰς τὴν Ὀδύσσειαν.

2. Οὕτω ἐν τῷ M. Έτυμ. 432,2, τῷ Ἡσυχίῳ (Schmidt, ἐν λ.), τῷ Σουῖδᾳ (Adler, ἐν λ.), παρ' Εὐσταθίου (Παρεκβ. Όμ. 627,14), ἡ σημασία δὲ αὐτῇ καὶ ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Ὀδ. Γ 382 (Dindorf).

3. Πβ. μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, É. Boisacq (Dictionn. étymol. lang. gr.⁴, 1950, ἐν λ.), ἐκ τῶν ἐπ' ἐσχάτων δὲ H. Frisk (Griech. etymolog. Wört., τόμ. Β', Ἀιδαβέργη, 1957, ἐν λ.) κ. W. S. Stanford (ἔκδ. Ὀδυσσεύς ὑπ' αὐτοῦ, τόμ. Α', Λονδίνον, 1959, comment. εἰς Ὀδ. Γ 382).

4. Οὕτω κ. ἄλλαχ. κ. παρὰ W. B. Stanford, ἐνθ' ἄνωγ.

5. Βλ. P. Chantraine, Gramm. hom., τόμ. Α', Παρίσιον, 1948, σ. 207, A. Meillet et J. Vendryes, Tr. gramm. comp. lang. class.², 1948, σ. 477.

Ἡ δευτέρα λέξις ἡκέστος (-η -ον), ἥς ὁ ἀνωτέρω τ. ἡκέστας, ἡ παρὰ Σουΐδα λ. ἡκέστης, εἶναι κατὰ βάθος ἀμφιβόλου καὶ αὕτη ἐτυμολογίας, καθ' ὅσον παρὰ πολλοῖς δὲν ἀναγνώριζεται μὲν τὸ ἀμφίβολον τοῦτο γενικώτερον, ὡς συμβαίνει περὶ τῆς λ. ἥνις, ὅμως ἄλλοι ἄλλας παρέχουν ἐτυμολογίας, προσφερομένας ἐν τούτοις ὡς βεβαίαις. Οὕτω, ἡ λέξις αὕτη ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ κεστός καὶ τοῦ α στερητικοῦ¹, ἀντιστοίχως δ' ἐκ τοῦ κεντέω ἀντὶ *ἄκεστος², ἐκ τοῦ νηκέστης (κατὰ τὸ νη-κερδής) ἐν ὑποτιθεμένη καθ' ἐν. ἐκφορᾷ « ἥνιν νηκέστην » κατὰ παρατήρημα τοῦ Ed. Schwyzer³, φαινόμενον καὶ εἰς ἡμᾶς προσφυές, κατὰ τὰς ἐτυμολογίας δὲ ταύτας στηρίζεται μᾶλλον ἢ ἦττον ἡ παλαιόθεν παραδιδομένη σημασία ἀκέντητος ἢ ἀκέντριστος⁴, κ. ἀδάμαστος⁵. παρ' ἄλλοις ἡ λέξις συνάπτεται πρὸς τὸ ἡκή, ἡκιστος, ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἀκμαῖος. Κατὰ ταῦτα, ἡ σημασία τῆς λέξεως ταύτης εἶναι ἀβεβαία, ὡς τοιαύτη δὲ χαρακτηρίζεται εἰς τὸ μνημονευθὲν λεξικὸν τοῦ Frisk (ἐν λ.).

Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἐπιχειρεῖται περαιτέρω σπουδὴ τῶν κατὰ τὰς λέξεις ταύτας, ἰδίᾳ δὲ τῶν κατὰ τὴν δευτέραν, διὰ παρεξέτασews αὐτῶν ἐν ἀναφορᾷ μάλιστα πρὸς τὴν καθ' οἶονδῆποτε τρόπον μαρτυρουμένην συναφῇ χοῆσιν.

Παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνωτ., 627, 16) ἀναγινώσκεται : « βοῦς ἥνις ἡκέστας... ἥγουν ἐνιαυσιαίας, ἀκεντήτους », ἐπιφέρεται δὲ πρὸς λογικὴν προδήλως διασάφειν καὶ στήριξιν τοῦ ἐρμηνεύματος : « δοκεῖ δὲ χαίρειν ἡ Παλλὰς τοιαύταις βουσίην. οἰκεῖον γὰρ τῇ νεαζούσῃ καὶ κατὰ τὸν μῦθον παρθένῳ σφριγῶσα βοῦς καὶ ἀδάμαστος ».

1. Βλ. H. Ebeling, *Lexicon Homericum* (ἐν λ. ἡκέστος), ἐνθα ἐρμῆνευμα : « non stimulo actus, indomitus, nullo opere contactus ». Ἡ ἐτυμολογία αὕτη οὐσιαστικῶς ἡ παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνωτ., 627, 16) : « ἡκέστη δὲ ἀπὸ τοῦ α στερητικοῦ μορίου καὶ τοῦ κένσαι, ὃ δηλοῖ τὸ κεντῆσαι, ἀφ' οὗ καὶ ὁ κεστός γίνεται καὶ ὁ πολύκεστος ἱμάς ».

2. Βλ. Λεξικὸν Liddell-Scott-Jones (ἐν λ. ἡκέστος, ἐνθα ἐρμῆνευμα : « untouched by the goad, of young heifers reserved for sacrifices »). Προδήλως, οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἀκεστός = ὁ ἱατός, περὶ οὗ ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῷ μεγάλῳ *Lexikon des Frühgriechischen Epos* ὑπὸ Br. Snell, Ul. Fleischer καὶ H. J. Mette, ἐν λ.

3. Βλ. Rhein. Mus., τόμ. Π', σ. 213, πβ. τοῦ Αὐτοῦ, *Griech. Gramm.*, τόμ. Α', Μόναχον, 1939, σ. 431 κ. σημ. 4.

4. Ἐν σχολίοις εἰς Ἰλιάδ. Ζ 94 (τόμ. Α', Maass), ἐπίσης δὲ παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνωτ., 627, 16) : ἀκέντητος, παρ' Ἡσυχίου (ὕπ., Schmidt) : ἀκέντριστος.

5. Ἐν σχολίοις, παρ' Ἡσυχίου (ἐνθ' ἀνωτ.), παρ' Εὐσταθίου ὡς ἐν σημ. 4, ἐπίσης δὲ παρὰ Σουΐδα (Adler), ἀλλ' ὡς μόνον ἐρμῆνευμα τῆς λ. ἡκέστης. Καὶ παρ' αὐτῷ φέρεται ἐρμῆνευμα ἀκέντριστος, ἀλλὰ τῆς λ. ἥνις, οὐχὶ δὲ τῆς λ. ἡκέστης, ἐξ ἀβλεψίας, ὡς εἰκόζομεν, διότι εἶναι δύσκολον νὰ λαμβάνωνται ταυτοσήμως παρ' αὐτῷ αἱ λ. ἥνις κ. ἡκέστης.

Ἡ διατυπωμένη ἐνταῦθα γενικὴ ἀντίληψις, καθ' ἣν τὸ θῦμα καθίσταται μᾶλλον εὐπρόσδεκτον εἰς τὴν θεάν, ἐφ' ὅσον εἶναι « οἰκεῖον » πρὸς αὐτήν, εὐρίσκεται εἰς ἁρμονίαν πρὸς ἄλλας παλαιότεν, ἐπὶ μέρους συνήθως μαρτυρίας¹ καὶ πιστοῦται ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λατρείᾳ πράξεως, δὲν ἀποκρούεται δὲ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐρευνῆς², χωρὶς φυσικῶ τῷ λόγῳ νὰ ἀποκλείωνται περιστατικὰ ἀποκλίνοντα ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, δυσερμηνεύτα δὲ ἄλλως ἢ ἐκ τῆς ἀφορμῆς τῆς θυσίας. Ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰ προσφερόμενα διὰ τῶν ἀνωτέρω παρ' Εὐσταθίου συγκεκριμένα προβάλλονται πολλὰι δυσχέρειαί.

Ἐν πρώτοις καὶ κυρίως ὥς πρὸς τὰ ἐρμηνεύματα τῶν δύο λέξεων « ἐνιαυσιαίας ἀκέντητος ». Βοῦς ἀκέντητος παρ' Εὐσταθίου κυριολεκτικῶς εἶναι ἡ μὴ ἔχουσα γνωρίζει κέντρον. Κέντρον δὲ κυρίως, ὥς διδασκόμεθα παρὰ τῷ σοφῷ τοῦτῃ σχολιαστῇ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν (ἐνθ' ἀνωτ., 1309, 4) : « τὸ στίζον ἐστί », διὸ παρ' Ὀμήρῳ ταυτόσημον πρὸς τὸ μᾶστιξ, πρὸς τοῦτο δὲ παραβλητέον τὸ ἀλλαχοῦ εἰς τὸν αὐτὸν (Index, ἐν λ. κέντρον) φερόμενον : « πᾶν τὸ κεντοῦν, οἶον τὸ βούκεντρον ». Οὕτως, « β. ἀκέντητος » καταντᾷ νὰ εἶναι ἡ μὴ ἔχουσα γνωρίζει τὴν μᾶστιγα, τὸ βούκεντρον, μάλιστα δὲ ἡ μὴ ἔχουσα καταστῆ ἑργαζόμενον κτήνος. Ἀλλὰ τοιαύτη σημασία τῆς λ. ἡκέστας δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐκ τοῦ Εὐσταθίου ἐπίσης προσφερομένην σημασίαν τῆς λ. ἦνις, τοῦτο δὲ δεικνύουν τὰ πράγματα. Ἐφ' ὅσον ἡ βοῦς εἶναι ἐνιαυσιαία, ἡλικίας δηλονότι ἑνὸς μόνον ἔτους, οὐδὲν εὐλογον προσφέρει ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς ἀκέντητος, καθ' ὅσον πολὺ βραδύτερον, ὥς γνωστόν, εἰς τὴν περὶ τὰ τρία ἔτη ἡλικίαν, οἱ βόες καθίστανται ὥριμοι νὰ δεχθῶν τὸν ζυγὸν τοῦ ἀρότρου ἢ καὶ τῆς ἀμάξης.

Χαρακτηριστικὸν ὥς πρὸς τὰ πράγματα τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι χωρίον τοῦ Κολουμέλλα (R. Rust. 7, 2, 1) : « *verum neque ante tertium nec post quintum annum iuvenco domari placet* ». Διὰ τοῦ *iuvenco* νοεῖται οὐχὶ βεβαίως θήλεια βοῦς, ἀλλὰ ταῦρος νεαρός, ἀκριβέστερον τῆς δευτέρας ἡλικίας³ διὰ τοῦ

1. Οὐχὶ σπανίως ἐν τοῖς εἰς Ὀμηρον σχολίοις, ὥς ἐν Ἰλιάδ. Α 728 « ταῦρον δ' Ἀλφειῶ, ταῦρον δὲ Ποσειδάων », ἐνθα παρατηρεῖται ἐν τοῖς σχολίοις (τόμ. Α', Dindorf) : « οἰκεῖα τὰ θύματα », αἰτιολογεῖται δὲ περαιτέρω τὸ πρᾶγμα. Ὁ δὲ Κολουμπίος ('Επιδρ. 28, σ. 56, Lang) ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσφορᾶς ἑγκυμῶνος εἰς τὴν Δήμητρα παρατηρεῖ : « θύουσι δ' ὅς ἐγκύμονας τῇ Δήμητρι πάντ' οἰκίῳ, τὸ πολύγονον καὶ εὐσύληπτον καὶ τελεσφόρον παριστάντες ».

2. Περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ παρὰ τῷ S. Eitrem, προσφάτως (Oxf. Class. Dict., σ. 787β, ἐν λ. *sacrifice*) παρατηρούμενον, ἐξ ἀφορμῆς προσφερομένων εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀρτεμιν, τὸν Ποσειδῶνα κλπ., ὅτι μυστηριώδης συμπάθεια ὑφίσταται μεταξὺ τῶν θεῶν τούτων καὶ τῶν θυμάτων αὐτῶν.

3. Ὁ Οὐάργων (R. Rust. Β', 5, 6) παρέχει τέσσαρας ἡλικίας (« *aetatis gradus* ») τῶν βοῶν καὶ ἐπάγεται : « *Discernuntur in prima vitulus et vitula, in se-*

domari δέ, ὥς καὶ ἐκ τῶν συνεχομένων προκύπτει, νοεῖται ὑποβολὴ τοῦ βοῦς εἰς τὸν ζυγὸν καὶ ἐργασία, οὐχὶ δὲ ὄχαια¹. Τοιαύτη ἡλικία κρίνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὥς ἡ ἐνδεδειγμένη περὶ τῶν ἐλληνικῶν βοῶν², ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο δὲν ἔχει ἐντελῆ ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ὥς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀναμείξεως φυλῶν τοῦ ζῴου τούτου καὶ εἰς τὴν χώραν ἡμῶν.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἡμέτερον ἐκ τῆς Ἰλιάδος χωρίον παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ λίαν συνήθη παρ' Ὀμήρῳ καὶ ἔπειτα συγγραφεῦσι χρῆσιν, προσδοκᾶται διὰ τοῦ δευτέρου τῶν ἐπαλλήλων τούτων χαρακτηρισμῶν νόημα συγκεκριμένον καὶ οἰονεῖ ἀναλυτικὸν μετὰ τὸ γενικώτερον καὶ μᾶλλον ψιλὸν τοῦ πρώτου³. Ἐπομένως, τοιαύτη ἔννοια τοῦ ἡκέστας ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐκφορᾷ παρ' Ὀμήρῳ φαίνεται ἄτοπος.

Ἄλλ' ἡ ὥς πρὸς τὸ ὕψος δυσχέρεια αὕτη δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἡ μόνη. Οὔτε τὸ ἄροτρον οὔτε ἡ φορηγὸς ἄμαξα εἶναι ἡ προσδόκιμος ἐνταῦθα περὶ θηλειῶν βοῶν ἐξέλιξις. Εἰς ἀμφοτέρω ταῦτα μαρτυρεῖται παρ' Ὀμήρῳ χρησιμοποίησις ἀρρένων βοῶν, εἰς οὐδέτερον δὲ θηλειῶν, ὥς νομίζομεν, εὐκρινῶς, ἀντίστοιχα δὲ φαίνεται νοοῦσα ἡ νεωτέρα ἔρρυνα ὥς ἐκ τῆς συνηθείας προκύπτοντα⁴. Θήλειαι βόες συχνάκις καὶ σαφῶς ἀναφέρονται παρ' Ὀμήρῳ ἐν ἄλλοις, μάλιστα δ' ἐν νομῇ⁵. Περαιτέρω εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τοῦ ἀροτῆρος ἦδη παρ' Ἡσιόδῳ (Ἔργ. 405), ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ ἀρότης ἦδη παρ' Ἰπποκράτει (Ἀρθρ. 8) εὔρηται χρῆσις ἐπὶ βοός, ἀλλὰ κατ' ἀρσενικὸν μόνον, οὐχὶ καὶ θηλυκόν, γένος.

Ἄλλη δυσχέρεια, οὐχὶ δέ, ὥς νομίζομεν, ὅπως ἀμελητέα, προκύπτει ἐκ τοῦ σχολίου εἰς Ἀράτ. 132 «*πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτῆρων*», ἐνθα πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ «*πρῶτοι*» παρατηρεῖται: «*οἱ ἀρχαῖοι ἐφυλάσσοντο τοὺς ἐργάτας βοὺς καθιερεύειν... ἀσεβὲς γὰρ ἦν τὸν ἀρότην βοῦν φαγεῖν*» πρῶτοι δὲ Ἀθηναῖοι ἐγέυσαντο τῶν τοιούτων βοῶν». Ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν καλῶς, διὰ τοῦ ἡκέστας τοῦ ἡμετέρου ἐκ τῆς Ἰλιάδος χωρίου θὰ προσεφέρετο, κατὰ τὴν διδομένην ἐρμηνείαν, χαρακτηρισμὸς ἀναφερόμενος εἰς

cunda iuvenens et iuvenca, in tertia et quarta taurus et vacca». Ὑπομνηστέα ἐνταῦθα ἡ ἀνωτέρω ρηθείσα (σ. 456) συνάφεια τοῦ ἦνις πρὸς τὸ *iuvenens*.

1. Περὶ τῆς τοιαύτης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐννοίας πβ. κ. H. O. Lenz, Zoologie der alten Griechen und Römer, σ. 244: «gewöhnt (sc. man) ihn (sc. jungen Stier) dann an's Anspannen und Arbeiten».

2. Βλ. κ. ἄλλ. κ. ΜΕΕ (λ. βοῦς, ὑπὸ Δ. Ν. Παπαγιαννοπούλου).

3. Τοιαύτη παρ' Ὀμήρῳ χρῆσις ἐπισημαίνεται ὥς τι κοινὸν ἦδη ἐν τοῖς εἰς τὸν ποιητὴν σχολίοις.

4. Ἐνδεικτικῶς περὶ τοῦ κυριωτέρου τούτων, τοῦ ἀρότρου, βλ. εἰς συνοπτικὸν μὲν, ἔγκυρον δὲ καὶ ἐκ τῶν ὅπως προσφάτων ἔργων: E. Mireaux, Daily life in the time of Homer, μετάφρ. ἐκ τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ I. Sells μετ' ἰδίων αὐτῆς προσθηκῶν εἰς σημειώσεις, Λονδίνον, 1959, σ. 116 (κ. ἄλλα.).

5. Βλ. περὶ τούτων H. Ebeling, ἐνθ' ἀνωτ., ἐν λ. βοῦς.

τι ἀδιανόητον, εἰς τρόπον δὲ σκοπιμότητος τοιῷλάχιστον ἀμφισβητησίμου.

Τέλος διερωτᾷται τις, ἂν εἰς «κατὰ τὸν μῦθον παρθένον», ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὴν παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνατ.) ἔκφρασιν, «οἰκεῖον» εἶναι βοῦς ἀδάμαστος ἀπλῶς, οὐχὶ δὲ ἄλλης, μᾶλλον συγκεκριμένης ιδιότητος. Ἀλλὰ περὶ τούτων πλείονα κατωτέρω ἐν οἰκειοτέρᾳ θέσει.

Κατὰ πάντα ταῦτα, τὸ παρ' Εὐσταθίου ἐρμήνευμα τοῦ ἡκέστας, τὸ ἀκνητούς, πρὸς ὃ συμφωνοῦν τὰ ἄλλα παλαιὰ ἐρμηνεύματα τῆς λέξεως καὶ καθ' ὃ τὰ πλείστα καὶ ἐπικρατέστερα τῶν νεωτέρων, δὲν εὐρίσκεται μετὰ τὴν βάσανον ταύτην ἱκανοποιοῦν. Ὡς ἐκ τούτου δ' ἐπιβάλλεται νὰ ἀναζητηθῇ ἄλλο, μᾶλλον προσφυῶς ἔχον πρὸς τὸ ἦνις ἐνταῦθα καὶ ὁποῦδήποτε ἄλλαχού ἐρμήνευμα.

Οὐχὶ ἀπορρίπτοντες τὴν παραδιδομένην πρὸς τὸ ἔνος συνάφειαν τῆς λέξεως ταύτης, δεχόμεθα καὶ ἡμεῖς ὡς κρατοῦσαν τὴν σημασίαν τοῦ ἔχοντος ἡλικίαν ἐνὸς ἔτους. Ἐντεῦθεν ὁρμώμενοι ἀγόμεθα κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι διὰ τοῦ ἡκέστας πρέπει νὰ προσφέρηται τι ἰδιαίτον εἰς τὴν βοῦν τοιαύτης ἡλικίας. Ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ ζῷ. ἱστ. Ζ', 21 575a, 23 κ.ἐξ.) διδασκόμεθα περὶ τῶν βοῶν ὅτι «ὀχεύει τὰ ἄρρενα καὶ ὀχεύεται τὰ θήλεα ἐνιαύσια ὄντα πρῶτον, ὥστε καὶ γεννᾶν». Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι κατὰ τὸν παρατηρητικώτατον Σταγίριτην τὸ κατὰ κανόνα, οὐχὶ τὸ κατ' ἐξαίρεσιν, φυσικῶς δὲ συμβαῖνον προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιφερομένων: «οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ γ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐνιαύσιοι καὶ ὀκτάμηνοι, τὸ δὲ μάλιστα¹ ὁμολογούμενον διετεῖς»¹, ἐναργέστερον δὲ περὶ τῶν θηλειῶν βοῶν ἐκ τῶν βραχὺ κατωτέρω παρ' Αὐτῷ (Ζ', 22 575b, 13): «νεώτεροι δ' ἐνιαυσίων οὐκ ὀχεύονται πλὴν ἐάν τι τερατῶδες ᾖ». Ὅτι περαιτέρω τὸ παρατήρημα τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ὀχείας εἰς τοὺς βοῦς, ἄρρενας καὶ θήλεις, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν κοινὴν τότε πρᾶξιν δεικνύεται ἐκ τῶν μακρὸν κατωτέρω παρ' αὐτῷ (Ι', 48 632a, 14 κ.ἐξ.) λεγομένων περὶ τῆς «ἐκτομῆς», τοῦ εὐνοουχισμοῦ, τῶν μόσχων καὶ τῶν δαμαλῶν, γινομένης κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν: «οἱ μὲν οὖν μόσχοι ἐκτέμνονται ἐνιαύσιοι, εἰ δὲ μὴ αἰσχίους γίγνονται καὶ ἐλάτους· οἱ δὲ δαμάλαι ἐκτέμνονται τὸν τρόπον τοῦτον...». Ἀνάλογα ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῆς ὀχείας εἰς τοὺς βοῦς νῦν ἐν Ἑλλάδι, ἄρρενας καὶ θήλεις, παρέχονται ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας, προκύπτουν δ' ἐκ τῆς

1. Ἐν τῷ κώλῳ τούτῳ ἀνευρίσκομεν δύο μέρη, ἀπηχούντα, ὡς νομίζομεν, τὸ μὲν πρῶτον, τὸ περὶ τοῦ «ἐνιαύσιοι καὶ ὀκτάμηνοι», τὴν προσωπικὴν ἀποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ δὲ δεύτερον, τὸ περὶ τοῦ «διετεῖς», τὰ κοινῶς λεγόμενα. Προδήλως, προέχουσα εἶναι ἡ ἀριστοτέλειος ἀποψις, ἡ συνδέουσα τὴν ἐμφάνισιν τῆς γονιμοποιούσης ὀχείας εἰς τὰς θήλεις βοῦς πρὸς τὴν ἡλικίαν τοῦ ἐνὸς ἔτους.

σχετικῆς βιβλιογραφίας¹, ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι σχετικῆς ἀποδεικτικῆς ἀξίας, ὥς καὶ τὰ ἀνωτέρω (σ. 459) περὶ τῆς ἐνδεδειγμένης πρὸς ἐργασίαν πρώτης ἡλικίας τῶν σημερινῶν ἐλληνικῶν βοῶν.

Εὐλογον εἶναι κατὰ ταῦτα εἰς τὴν ὁχείαν νὰ ἀναφέρηται κατὰ τινὰ σχέσιν τὸ ἡκέστας τοῦ χωρίου ἡμῶν. Ἀλλὰ κατὰ τίνα σχέσιν; τοῦτο νῦν ἐρευνήτεον.

Εἰς τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Πλουτάρχου ἔργον Περὶ παίδων ἀγωγῆς (14 Ἡθ. 11 Α) ἀναγινώσκεται στίχος τοῦ Σωτάδου, ποιητοῦ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ὅστις ἔσκωπτε τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, λαβόντα εἰς γάμον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἀρσινόην:

« εἰς οὐχ ὁσίην τρυμαλιὴν τὸ κέντρον ὠθεῖς ».

Ὁ στίχος ἐπαναλαμβάνεται παρ' Ἀθηναίου (ΙΑ', 621 Α, Gulick). Ἐκ δὲ τῶν χαρακτηρισμῶν, « ἀκαίρου λαλιᾶς » παρὰ τῷ συγγραφεῖ τοῦ Περὶ παίδων ἀγωγῆς, « δεινοῦ » παρ' Ἀθηναίου εἶναι καταδήλως αἰσθητὸν καὶ παρὰ τοῖς τότε τὸ σκῶμμα εἰς τὸν στίχον καὶ ὥς πρὸς τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ καὶ ὥς πρὸς τὰς λέξεις. Εἰδικώτερον συνακτέον ὅτι αἱ λ. κέντρον καὶ τρυμαλιή κεῖνται μεταφορικῶς περὶ τοῦ αἰδοῦ τοῦ ἡμῶν ἀνδρός, ἡ δὲ δευτέρα τῆς γυναικός², ἀμφότεραι δὲ ἐν σκωπτικῇ τινι χορῇ. Σκωπτικὴν χορῇ τῆς λ. κέντρον δηλοῖ καὶ τὸ παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνωτ., 1564,63), παραθέτοντι τὸν ἀνωτέρω στίχον παρατήρημα: « καὶ ἐπὶ ἀνδρείου μορίου κωμικεύεται τὸ κέντρον ». Ὅτι δὲ πάντως ὁ Εὐστάθιος δέχεται τὴν λ. κέντρον ὥς σημαίνουσαν καὶ τὸ ἀνδρικὸν αἰδοῖον ὑποδεικνύει καὶ ὁ Index τῶν Παρεκβολῶν αὐτοῦ (ἐν λ. κέντρον): « καὶ κέντρον ὁμωνύμως τὸ τοῦ ἀνδρός αἰδοῖον »³.

Ἀντίστοιχα παρατηρητέα καὶ περὶ τοῦ ρ. κεντῶ. Κεῖται, προδήλως, καὶ τοῦτο κατὰ τὴν αὐτὴν χορῇ, ἐφ' ἧς ἐννοίας τὸ βινῶ, παρὰ τῷ κωμικῷ Μνησιμάχῳ (Δ', 55)⁴: « πίνει (sc. πᾶς κατ' οἴκους), σκιρτᾷ,

1. Ἀναγράφονται ἐνταῦθ' αἱ τινὰ τῶν νεωτέρων δημοσιευμάτων: σχετικὰ ἄρθρα τῶν νεωτέρων ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν, τοῦ Ἑλευθερουδάκη (λ. βοῦς ὑπὸ 'Ι. Σ. Μανιατάκη), τῆς ΜΕΕ (λ. ἀγέλας ὑπὸ Δ. Ν. Παπαγιαννοπούλου), τοῦ Ἡλίου (λ. βοῦς ὑπὸ 'Ι. Σ. Μανιατάκη), ἐπίσης δὲ Ν. Κ. Γερμανοῦ, Ὁ βίος τῶν ζώων, Ἀθῆναι, 1932 (ἐκδ. Ἑλευθερουδάκη), σ. 615.

2. Πβ. καὶ τὸ τρῦπα, ὅμοια ἐν τῇ λαλουμένῃ μεταφορικῶς σημαίνον, περὶ οὗ παρ' Εὐσταθίου (ἐνθ' ἀνωτ. 1069, 19): « τρυμαλιὰ δὲ πάντως ἡ τρῦπα ».

3. Ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου (ἐν λ. κέντρον) οὐδὲν ὥς βέβαιον ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσφέρεται. Ἀντιστοίχως δ' ἐν τῷ Λεξικῷ Liddell-Scott-Jones (ἐν λ. τρυμαλιὰ) χαρακτηρίζεται ὡς σκοτεινὴ ἡ σημασία ἐνταῦθα τῆς λ. τρυμαλιή.

4. Bl. J. M. Edmonds, The fragments of attic comedy, τόμ. Β', Leiden, 1959, σ. 366.

λορδοῖ, *κεντεῖ*», ἐνταῦθα δὲ γλώσσημα τὸ *βινεῖ* κατὰ τὸν τελευταῖον ἐκδότην (ἐνθ' ἀνωτ., σημ. 2), τὸ ὀβελιζόμενον παρὰ τῷ προηγηθέντι, τῷ Κοσκ (CAF, τόμ. Β', σ. 438). Σκωπτικὴ χρῆσις ἐνταῦθα τοῦ ρ. *κεντώ* ἐπὶ τοῦ ἐνεργοῦντος ἀνδρικοῦ μορίου εἶναι κατὰ ταῦτα φανερά, ὥς τοῦ ὀνόμ. *κέντρον* κατὰ τὰ ἀνωτέρω¹.

Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς λέξεως πρέπει νὰ εἶχεν ὀρμηθῇ ἐκ τῆς κυριολεκτικῆς ἐπὶ στίζοντος ὀργάνου ζῶων τινῶν, πρωτίστως τοῦ κέντρου τῆς μελίσσης καὶ τῆς σφηκὸς (Ἀριστοφ. Σφ. 225, 407), ἔπειτα δὲ ἄλλων, ὥς τοῦ πλήκτρου τοῦ ἀλέκτορος (Γεωπ. ΙΔ', 7, 14), καὶ τοῦ κέντρου τοῦ ἀκανθοχοίρου (Αἰλ. Ζ ἰδ. 12, 25). Χρῆσις ἐπὶ τῆς κακεντρεχείας ἀνθρώπων, κατὰ μεταφορὰν ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐντόμων, παραδίδεται ἤδη παρ' Εὐριπίδῃ (Ἰκ. 242). Χρῆσις δὲ τῆς λέξεως ταύτης ἐπὶ τοῦ μορίου τοῦ ἄρρενος βοδὸς δὲν παραδίδεται, ὅμως, οὐχὶ ἀποκλειομένη κατ' ἀρχήν, συνιστάται ἐκ τῶν παραδιδόμενων χρήσεων αὐτῆς, μάλιστα δὲ τῆς σκωπτικῆς παρὰ τῷ Σωτάδῃ.

Ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν καλῶς, πρέπει καὶ εἰς τὰ σύνθετα *ἡκεστος*, *ἀκέντητος* ἢ *ἀκέντριτος* ἐπὶ τῆς βοδὸς τοιαύτη νὰ ὑπόκειται σημασία, « *ἡκέστη βοῦς* » δὲ πρέπει νὰ εἶναι ἡ μήπω ταύρω μεμειγμένη. Ἡ σημασία αὕτη προσφέρεται λαμπρῶς ἐν τῇ ἐκφορᾷ τοῦ παρ' Ὀμήρῳ χωρίου ἡμῶν : « *βοῦς ἦνις ἡκέστας* », ἐφ' ὅσον « *ἦνις* » εἶναι ἡ βοῦς, ἡ ἔχουσα ἡλικίαν ἐνὸς ἔτους, κατὰ τὴν ἡλικίαν δὲ ταύτην ἀναφαίνεται εἰς αὐτὴν ἡ ὄχεια.

Ὑπολείπεται πρὸς ἐξέτασιν πλευρὰ ἐξόχως σπουδαία, ἂν δηλονότι ἡ σημασία αὕτη τοῦ *ἡκέστας* ἐντάσσεται καλῶς εἰς τὸ ὅλον παρ' Ὀμήρῳ χωρίον ἡμῶν καὶ εἰς τὰ σχετικῶς παράλληλα πρὸς αὐτό. Εὐθὺς μάλιστα δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Παλλὰς εἶναι ἡ παρ' Εὐσταθίῳ (ἐνθ' ἀνωτ., 627, 16) « *κατὰ τὸν μῦθον παρθένος* », τοιαύτη σημασία τοῦ *ἡκέστας* ἔχει ὡς ἀριστα. Ἀλλ' ἀρά γε εἶναι;

Βεβαίως, σήμερον γίνεται γενικῶς δεκτὴ ἡ παρὰ Μ. Ρ. Nilsson ἀποψις, καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι « *προελληνικὴ* » θεότης, προστάτις ἥδη τῶν Μινῶων καὶ Μυκηναίων ἡγεμόνων², αἱ προελληνικαὶ δὲ θεότητες συχνάκις

1. Ἐν τῷ Θηεσαυρῷ τοῦ Στεφάνου (ἐν λ. *κεντώ*, στ. 1437), ἡ σημασία τοῦ *κεντώ* εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Μνησιμάχου χαρακτηρίζεται ὡς σκοτεινὴ.

2. Μ. Ρ. Nilsson, Hist. gr. rel., σ. 26' τοῦ Αὐτοῦ, Min. - Myc. rel.², σ. 488 κ.ἐξ., ἐκ τῶν ἐπ' ἐσχάτων δὲ δημοσιευμάτων βλ. Μ. W. Μ. Pope, Athena's development in Homeric epic, Amer. Journ. Phil., τόμ. ΠΑ', 1960, σ. 115, σημ. 1, ἐνθα λέγεται : « the name Athena is certainly pre-Greek ». Τὰ εἰσαγωγικά εἰς τὴν λ. *προελληνικὴ* εἶναι ἰδικὰ μας εἰς ἐνδειξιν τῆς ἐπελθούσης ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταβολῆς μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἐν αἷς ἡ Ἀθηνᾶ φέρεται ὡς θεότης, βλ. J. Chadwick, L. R. Palmer, L. J. D. Richardson, Studies in Mycenaean inscriptions and dialect, IV, Λονδίνον, 1958, σ. 19 : « (LP 13, 567) *a-ta-na-po-ti-ni-ja* = *Athānā potnia* », ἐπίσης δὲ O. Landa u, Mycenische - Griechische Personennamen, Götterborg, 1958, σ. 30.

ἦσαν μητέρες¹, οὕτω δὲ οὐχὶ ἀφυῶς ἔχει καὶ ἡ Ἀθηνᾶ νὰ ἐνομίζετο τοιαύτη θεότις, ἥδη παλαιότατα², καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα δὲ χρόνοις νὰ ἐξηκολούθει οὕτω νομιζομένη³. Ἀλλὰ ταῦτα ἀπλῶς ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ δὲν ἐθεωρεῖτο πάντοτε καὶ παρὰ πᾶσι παρθένος, ὡς εὐρίσκομεν αὐτὴν ἀναμφιλέκτως πιστευομένην καὶ λατρευομένην ἐν Ἀθήναις⁴. Περαιτέρω εἶναι ἀξιοπαρατήρητον περὶ τοῦ ἐπιθ. *παλλὰς* ὅτι εἶναι μὲν ἐντελῶς σκοτεινὸν πῶς τοῦτο συνήφθη πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν⁵, ὅμως εὐρίσκεται τοῦτο ἀποκλειστικῶς συνημμένον μετὰ μόνης τῆς θεᾶς ταύτης, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἀρχικῶς ἐσήμενε τὴν κόρην⁶, οὕτω δὲ ὡς προσωνυμία τῆς Ἀθηνᾶς ἦτο ἰσοδύναμον πρὸς τὰς ἄλλας αὐτῆς προσωνυμίας: *κόρη*, *παρθένος*⁷.

Εἰδικώτερον νῦν ὡς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐνταῦθα πρόβλημα πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι, καὶ δεχόμενοι τὸ παρὰ H. J. Rose παρατήρημα, καθ' ὃ τὸ *παλλὰς* ἦδη ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου οὐδέποτε ἦτο « a cult-title » ἀλλ' ἀπλῶς « a poetical appellation », δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ὅλως ἀμελητέον τὸ ὅτι εἰς τὸ παρ' Ὀμήρῳ χωρίον ἡμῶν, ἐνθα γίνεται ἡ ὑπόσχεσις τῆς προσφορᾶς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (Ἰλ. Ζ 308 κ.ἐξ.) καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων ὁμηρικῶν χωρίων, ἐνθα ἡ λ. ἦνις καὶ ὑπόσχεσις ἀντιστοιχοῦ προσφορᾶς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (Ἰλ. Κ 292 κ.ἐξ., Ὀδ. Γ 382 κ.ἐξ.) εὐρηται ἡ αὐτὴ προσωνυμία τῆς θεᾶς, ἡ *Παλλὰς*.

1. Βλ. κ. ἄλλ. πολλ., προχειρότερον δὲ H. J. Rose, *Hand. gr. myth.*⁵, Λονδίνον, 1953, σ. 110.

2. Τοῦτο ὑποδεικνύουν καὶ ἄλλα καὶ ἡ προσφορὰ ἐγκύων ζῴων εἰς αὐτὴν, ὡς ἐγκύμονος προβάτου ἐν Κῷ κατ' ἐπιγραφὴν (Sylloge³ 1025, 57) καὶ ἐγκύμονος ὕδρος κατ' ἀρχαϊκὸν ἀνάγλυφον τοῦ μουσείου τῆς ἀκροπόλεως (βλ. κ. ἄλλ. κ. L. Ziehen ἐν Pauly-Wissowa R.E., τόμ. ΙΗ', στ. 595, ἐν λ. *Opher*).

3. Ἀξιοσημείωτος ἐνταῦθα εἶναι ἡ παρὰ Πανσανία (Ε', 3, 2) μαρτυρία, καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε λάβει τὴν ἐπὶ κλησιν *μήτηρ* παρὰ ταῖς γυναῖξιν τῶν Ἑλλείων: « τῶν δὲ Ἑλλείων αἱ γυναῖκες, ὅτε τῶν ἐν ἡλικίᾳ σφίσις ἡρημαωμένης τῆς χώρας, εὖξασθαι τῇ Ἀθηνᾷ λέγονται κυῖσαι παρανίκα, ἐπειδὴν μειχθῶσι τοῖς ἀνδράσι· καὶ ἡ τε εὐχή σφισιν ἐτελέσθη καὶ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπὶ κλησιν *Μητρὸς ἰδρῶσαντο* ».

4. Βλ. Πανσ. Ε', 11, 10 κ. Γ', 34, 8 (πρὸς δ. πβ. Εὐρ. ἀπ. 675).

5. Οὕτω παρὰ H. J. Rose, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 112.

6. Εὐλόγως ἡ λ. *παλλὰς* συνάπτεται σήμερον πρὸς τὰ παλαιὰ *παλλακή*, *πάλλαξ*, οὗ ἕτερος τ. *πάλληξ*, *παλλάκιον* (*παλλήκιον*), *παλλικάριον* (ἀντὶ *παλληκ-*), τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο εὐρηται ἐν παπύροις τοῦ Ζ' αἰ. μ.Χ. (Pap. Ox. 1862, 31· 1863, 4 κ. ἄλλ., βλ. σημ. ἐν 1862, 31) εἰς τύπον καὶ σημασίαν ἀντίστοιχον πρὸς τὰ τοῦ *παλλάρι* τῆς Νεοελληνικῆς λαλουμένης. Πρὸς τὸ *παλλὰς* τοῦτο πβ. κ. τὸ *παλληνίς*, ἐπίθ. τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ ἀττικοῦ δήμου Παλλήνης, ἐνθα ἡ ἀρχὴ τῶν παλλαντιδῶν· βλ. A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique de la mythologie gréco-romaine*, Louvain, ἐν λ. *Pallas*.

7. Βλ. περὶ τούτου, μετὰξὺ ἄλλων, W. K. C. Guthrie, *The Greeks and their gods*, Λονδίνον, 1950, σ. 108.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας δὲν δικαιούμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς κατ' ἀρχὴν ἀπόβλητον ἀπὸ τοῦ χωρίου ἡμῶν τὴν ἰδέαν προσφορᾶς εἰς τὴν Παλλάδα Ἀθηνᾶν θυσίας θηλειῶν βοῶν μήπω ταύρω μειμιγμένων.

Δύναται περαιτέρω νὰ λεχθῇ ὅτι, ὡς ἐγκύμονα ζῶα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν θεὰν μητέρα, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, οὕτω βόες θήλειαι, ἄπειροι τοῦ ἄρρενος, εἰς τὴν Ἀθηνᾶν θεὰν παρθένον εἶναι « οἰκεία » θύματα. Μάλιστα δ' εὐπρόσδεκτα εἰς τὴν θεὰν ταύτην θύματα, τέλεια κατὰ τὸν συνήθη παρ' ἀρχαίους ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου ἤδη ὄρον, θὰ ἦσαν βόες τοιαῦται οὐχὶ οἷασδήποτε ἡλικίας, ἀλλὰ τῆς πρώτης ἡλικίας, καθ' ἣν ἡ ὀχεία καθίσταται φυσιολογικῶς δυνατὴ καὶ ἐνδεδειγμένη πρὸς γονιμοποίησιν, ἐπιγίγνεται δηλαδὴ ἡ ὠριμότης, ἡ μόνη προκειμένου περὶ θηλείας βοῆς οἰκεία, προσφυῶς δ' ἔχουσα πρὸς τὰ παρ' ἀρχαίοις ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἀπαρχὰς καθόλου καὶ ἀνθρώπων δ' ἔτι παραδιδόμενα¹. Ἡ πρώτη δὲ αὕτη ἡλικία τῆς θηλείας βοῆς εἶναι ἡ τοῦ ἐνὸς ἔτους, ἣν εὗρομεν εἰς τὸ ἦνις τῆς ἐκφράσεως « ἦνις ἡκέστας ».

Μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἀμφιβολία εἰς τὰ δύο ἄλλα ὁμηρικὰ χωρία (Ἰλ. Κ 292 κ.ἐξ., Ὀδ. Γ 382 κ.ἐξ.) περὶ ὧν λόγος ἐπίσης ἐν ἀρχῇ, εἰς τὰ ὅποια εὐρίσκεται ἡ λ. ἦνις καθ' ἐν., ἄνευ τοῦ ἡκέστας, ὡς εἶναι ἐπόμενον. Εἰς τὰ χωρία ταῦτα τὸ « βοῦν ἦνιν » συνάπτεται πρὸς τὸ ἀδμήτην, κείμενον ἐπὶ ἐννοίας οὐχὶ αὐτάρκους, ἀλλὰ περιοριστικῆς τῆς προηγουμένης², ἐπιφέρεται δὲ τρόπον τινὰ ὡς ἀνάλυσις: « ἦν οὕτω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνὴρ ». Ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ἐνταῦθα νοεῖται βοῦς ἀδάμαστος εἰσέτι, μήπω ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ζυγοῦ ἔχουσα δαμασθῇ³. Ὅμως ἡ περαιτέρω ἐμβάθυνσις εἰς τὰ πράγματα ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς ἐντυπώσεως ταύτης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἰσχυρὰς δημιουργοῦσα ἀμφιβολίας.

Τὸ παρ' Εὐστ. τ. α. θ. ι. φ (ἐνθ' ἀνωτ., 1473,43 κ.ἐξ.) σχόλιον in loc:

1. « Ἀνθρώπων ἀπαρχαί » φέρονται παρὰ Πλουτάρχῳ (Θησ. 16) ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (ἀπ. 485, Rose), ἀναφερόμεναι εἰς « εὐχὴν παλαιάν » τῶν Κρητῶν εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα, ὡς ἐδείχθη δὲ (βλ. Θ. Σ. Τζαννετάτου, Ἀνθρώπων ἀπαρχή, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ., τόμ. ΚΓ', 1953, κανίσκιον Φ. Κουκουλέ, σ. 643 κ.ἐξ.), νοεῖται ἐνταῦθα ἡ προσφορὰ εἰς θεὸν τῶν πρώτων ὀρίμων, ἄρτι ἐνηλικιωθέντων δηλονότι ἀνθρώπων. Παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ εὐρηταὶ ἡ λ. πρωτόγονος ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ σημασίᾳ τοῦ πρώτου καταστάντος ὀρίμου, τοῦ πρώτου γενομένου, ὡς λέγεται κοινῶς: παρὰ τῷ πρώτῳ τῶν ἐπικῶν τούτων (Ἰλ. Δ 102) ἐπὶ ἀνῶν ἐν προσφορᾷ θυσίας πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, παρὰ δὲ τῷ δευτέρῳ (Ἐργ. 543 κ. 592) ἐπὶ ἐρίφων. Περὶ τῶν ἀπαρχῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελείαν ὠριμότητα πβ. καὶ Σοφ. Τραχ. 760 κ.ἐξ.: « ταυροκτονεῖ μὲν δώδεκ' ἐντελεῖς ἔχων, λείας ἀπαρχήν, βοῦς »,.

2. Πβ. σχόλ. εἰς Ὀδ. Γ 383 (Dindorf): « ἀδμήτην ἐφερομνευτικὸν καὶ διασφητικόν ». Καθολικώτερον δὲ περὶ τούτου πβ. ἀνωτέρω, σ. 459.

3. Πάντως, οὐχὶ καθόλου ἀδάμαστος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, νομὰς β., καθ' ὅσον περαιτέρω ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ (Γ 422) λέγεται περὶ τῆς βοῆς ταύτης: « ἐλάσθ δὲ βοῶν ἐπιβουκόλος ἀνὴρ ».

« ἀδμήτην. τουτέστιν ἀδάμαστον. καὶ ὡς ὁ "Ομηρος ἐνταῦθα φησι, τὴν οὖπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνὴρ, ἵνα μὴ τις νοήσῃ ἀδμήτην, ἣν οὖπω ταῦρος ἐπιβάς ἐδάμασεν » δεικνύει ἀπλῶς καθ' ἡμᾶς ὅτι κατὰ τὸν λόγιον ἱεράρχην καλῶς ἐνδέχεται ἐνταῦθα τὸ ἀδμήτην νὰ ἀναφέρηται εἰς βοῦν μῆπω ταύρω μεινυμένην. Τὸ ἐπὶ δ. ἄδμητος, ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ α στερ. καὶ τοῦ δαμάω δύναται κατὰ συχνάκις ἀπαντῶσαν σχέσιν νὰ σημαίνει τὸν μῆπω ὑποβεβλημένον εἰς ζυγὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἄγαμον, ἐπὶ τῆς δευτέρας δὲ σημασίας παραδίδεται εἰς τὸν Ὑμν. εἰς Ἀφρ. (82 « παρθένω ἀδμήτη », 133 « ἀδμήτην μ' ἀγαγών »), ἀντιστοιχῶς δὲ καὶ τὸ ἀδμής, ὅπερ ἐπὶ τῆς δευτέρας τῶν σημασιῶν τούτων παραδίδεται ἀσφαλῶς εἰς ἓν τοῦλάχιστον ὁμηρικὸν χωρίον (Ὁδ. Ζ 228 « παρθένος ἀδμής », περὶ τῆς Ναυσικᾶς). Παρατηρητέον ὅτι ἀμφότερα τὰ ἐπίθετα ταῦτα ἄδμητος, ἀδμής ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀγάμου φέρονται ἀνωτέρω μετὰ τῆς λ. παρθένος.

Διδακτικὰ ἐπὶ τούτοις εἶναι καὶ τὰ παρ' Ἑσιόδῳ ("Εργ. 591) περὶ « βοὸς ὕλοφάγοιο μῆ πω τετοκύνῃς », ἧς τὸ κρέας φέρεται παραλλήλως αὐτόθι πρὸς τὸ « τῶν πρωτογόνων ἐρίφων », ἀμφοτέρων δὲ τούτων τὸ κρέας προβάλλεται ὡς ἄριστον. « Βοὺς μῆ πω τετοκυῖα », ὡς νομίζομεν, ἐνταῦθα εἶναι οὐχὶ ἡ εἰσέτι κυοφοροῦσα ἀλλ' ἡ μῆπω ἔχουσα πείραν ταύρου. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον τὸ ἐν τοῖς σχολίοις (in loc., Pertusi) ἐρμήνευμα τοῦ « ὕλοφάγοιο » : « ἀδάμαστον, ἀγρίας », ἐπίσης δὲ τὸ ἐπιφερόμενον περὶ τοῦ γένους τοῦ ζῴου ἐνταῦθα : « οὐκ εἶπε δὲ ἄρρενος, ἐπεὶ ἀπὸ ἐνιαυτοῦ ὁ ἄρρην ἀσθενέστερός ἐστι διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἔρωτος ». Καίτοι διάφορον, κατὰ τὴν ἀφορμὴν μᾶλλον ἢ τὴν οὐσίαν, τὸ ἡσιόδειον χωρίον παρέχεται ὡς παραλληλὸν πρὸς τὸ ὁμηρικὸν ὡς πρὸς τὸ ἀδάμαστον καὶ τὴν μῆπω ἔχουσαν λάβει χώραν ὀχείαν.

Εἶναι περαιτέρω ἀξιοπαρατήρητον ὅτι ἡ λίαν ἀρχαία, ἥδη παρ' Ἀρχιλόχῳ (157), λ. ἄζυξ¹ ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ πρωτίμως, ἥδη παρὰ τῷ Βακχίδῃ, περὶ θυσίας θηλείας βοὸς μῆ πω ταύρω μεινυμένης, δὲς· πρῶτον πρὸς τὴν « κόρην παρθένον » Ἀθηνᾶν (Διθ. ΙΓ', 20 κ.ἐξ., Snell) :

« ...κόραι τ' ὀβριμοδερεκεῖ ἄζυγα
παρθένωι Ἀθάναι
ὕπικεραν βοῦν (sc. θύεν) »

ἄζυξ δὲ εὐρῆται λεγομένη ἡ Ἀθηνᾶ ὀλίγον βραδύτερον, παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ (Τρω. 536) : « ἄζυγος ἀμβροτοπώλου », χαρακτηρίζεται δὲ βραχὺ κατωτέρω (αὐτ. 561) ὡς « κόρη Παλλᾶς »· δεύτερον πρὸς τὴν Ἀρτεμιν ('Επιν. ΙΑ', 105 κ.ἐξ., Snell) : « θύσω δέ τοι (sc. τῇ Ἀρτέμιδι) εἴκοσι βοῦς | ἄζυγας

1. Τοιαῦται χρήσεις καὶ βραδύτερον παρ' ἀττικοῖς· οὕτω παρ' Ἀριστοφάνει (Θεσμοφ. 1136 κ.ἐξ.) : « Παλλάδα... παρθένον ἄζυγα κούρην ».

φοινικότριχας»¹, ὡς παρθένος δὲ χαρακτηρίζεται καὶ ἡ θεὰ αὕτη ἐν ἄλλῳ δράματι τοῦ ἀνωτέρω τραγικοῦ (Ἰππόλ. 17). Τὰ παραδείγματα ταῦτα δύναται νὰ εἶναι ἀντίστοιχα πρὸς τὸ ἐν τοῖς ὑπὸ ἐξέτασιν δύο ὁμηρικοῖς χωρίοις καὶ νὰ ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ προσφερομένη εἰς θυσίαν θήλεια βοῦς νοεῖται ὡς μήπω κατὰ σχέσιν οὐχὶ ζυγοῦ ἀλλὰ ζεύγους ἀπλῶς ἡνωμένη, ἥτοι ὡς μήπω ταύρῳ μεμειγμένη, κοινῶς, αὐτὴ ποὺ δὲ ζευγαρώθηκε ἀκόμη.

Εἰς τὸ τελευταῖον τῶν ἐν ἀρχῇ παρατεθέντων χωρίων, τὸ παρ' Ἀπολλωνίῳ τῷ Ροδίῳ (Δ', 175) ἡ «βοῦς ἥνις» εὐρίσκεται κατὰ βάθος εἰς ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν «ἐλαφον ἀχαινήν». Τοιαύτη ἐλαφος εἶναι ἡ διανύουσα τὸ δευτέρον ἔτος τῆς ἡλικίας², τοιαύτη δὲ ἡλικία ἀντιστοιχεῖ οὐσιαστικῶς πρὸς τὴν τοῦ ἐνὸς ἔτους, φυσικῶ τῷ λόγῳ συμπεπληρωμένου, ἣν ἐδέχθημεν περὶ τοῦ «ἥνις».

Οὕτως, ἐξετάσαντες ἀπὸ φιλολογικῆς μάλιστα ἀπόψεως τὰ διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ χωρίου, ἐν ᾧ τὸ «ἥνις ἡκέστας», προσφερόμενα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰ διὰ πάντων τῶν ἄλλων χωρίων, ἐν οἷς τὸ ἥνις, ἀγόμεθα εἰς τὴν γνώμην ὅτι διὰ τοῦ ἡκέστας ἐν τῇ ἐκφράσει ταύτῃ προσφύστερον εἶναι νὰ νοῶνται θήλειαι βόες μήπω πεῖραν κέντρου ἔχουσαι, μήπω δηλονότι ταύρῳ μεμειγμέναι.

ΘΗΣΕΥΣ Σ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ

1. Τὰ δύο ταῦτα σπουδαῖα μόνον παραπεμπτικῶς μνημονεύονται εἰς τὸ Λεξικὸν Liddell-Scott-Jones ἐν add. et corr.

2. Οὕτω παρὰ πολλοῖς, ἐπ' ἐσχάτων δὲ παρὰ H. Frisk, ἐνθ' ἀνωτ., ἐν λ. ἀχαινης, ἐξ ἧς τὸ θηλ. ἀχαινή.